

МЕТЕОРОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ТА ВІРУВАННЯ ЖИТЕЛІВ ПОЛІССЯ: УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

О. О. Васянович

Васянович О. О. Метеорологічні знання та вірування жителів Полісся: українсько-білоруські паралелі. У статті на основі сучасних польових та друкованих матеріалів, розглядаються спільні та відмінні риси короткотермінових, довгострокових прикмет та ірраціональних способів впливу на погоду. Виявляється багато схожих елементів, сформованих у єдиних природно-кліматичних та національно-культурних умовах.

Ключові слова: народна метеорологія; короткотермінові прикмети; довгострокові прикмети; магія; трансформації; Полісся.

Васянович А. А. Метеорологические знания и верования жителей Полесья: украинско-белорусские параллели. В статье на основе современных полевых и печатных материалов рассматриваются общие и отличные черты кратковременных, долгосрочных примет и иррациональные способы влияния на погоду. Обнаружено много схожих элементов, сформированных в единых природно-климатических и национально-культурных условиях.

Ключевые слова: народная метеорология; краткосрочные приметы; долгосрочные приметы; магия; трансформации; Полесье.

Vasianovych O. O. Meteorological Knowledge and Beliefs of the Polissya residents: Ukrainian-Belarusian Parallels. Based on the modern field and printed materials it is considered common features of short-term, long-term signs and irrational ways to influence the weather. It turns out many similar elements formed in uniform natural and climatic as well as national and cultural conditions.

Keywords: folk meteorology; long-term signs; short-term signs; magic events; transformation; Polissya region.

Народна метеорологія, яка являє собою сукупність прикмет, що пов'язані з прогнозуванням погоди та різноманітних магічних методів впливу на несприятливі погодні явища, – невід'ємний елемент системи народних знань та вірувань поліщуків*. Полісся справедливо оцінюється як одна з архаїчних зон слов'янського світу. Саме поліські свідчення про матеріальну і духовну культуру, мову, громадське і сімейне співіснування тощо часто служать для славістів відправною точкою у реконструкції найдавніших етапів історії слов'ян.

Події, які відбулися в суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті білорусів та українців у ХХ – на початку ХХІ ст., стали могутнім фактором глибоких і всебічних змін їхнього світогляду. Прискорення процесу зникнення народної культури посилилося після аварії на Чорнобильській АЕС, коли радіаційного ураження зазнали більш як 145 тис. км² території України, Республіки Білорусь та Російської Федерації. Переважна більшість забруднень припала на Брестську, Гомельську, Волинську, Рівненську, Житомирську, Київську, та Чернігівську області, які належать до історико-етнографічного регіону Полісся. Після аварії зона відчуження та зона безумовного (обов'язкового) відселення назавжди перестали існувати як цілісний етнокультурний ареал; руйнівні процеси торкнулися й зони добровільного відселення. Внаслідок евакуації та подальшого переселення в способі життя та самосвідомості людей відбулися кардинальні зміни. Незворотна міграція сільських жителів, особливо молоді, призводить до відсутності звичного способу

* Тут і далі термін «поліщуки» вживається нами для позначення жителів Полісся, які мешкають як в Україні, так і Білорусі (на теренах Білорусі «палешуки/палешуки»). Вони близькі між собою, але не тотожні в мовно-культурному плані, їхня культура має низку особливостей, які ріднять перших з українцями, а других – із білорусами. Докладніше див. *Балушок В. Г. Поліщуки // Енциклопедія історії України. К., 2011. Т. 8: Па – Прик. С. 341–342.*

передачі народної культури від старшого покоління до молодшого не лише в радіаційно уражених районах, а й по всьому Поліссю та інших історико-етнографічних регіонах. Це посилює тенденції суттєвих змін традиційного способу життя, шкали цінностей, культурних орієнтирів.

Тому збір та збереження різних складових етнічної культури нині залишається одним із найголовніших завдань етнологічної науки. Народні знання внаслідок трансформаційних процесів, розвитку освіти, загального піднесення культурного рівня поліщуків зазнають чи не найбільших нівелювань. Народна метеорологія, на відміну від метрології, астрономії, ще досить міцно зберігається у пам'яті старожилів, оскільки активно використовується у господарському житті та покликана забезпечувати добробут людини.

Мета нашого дослідження: на основі науково-критичного опрацювання друкованих матеріалів і польових записів, зібраних автором протягом 2002–2015 років у автентичних селах Українського Полісся та серед переселенців з зони відчуження, охарактеризувати метеорологічні знання та вірування поліщуків, звернувши увагу на їхні спільні та відмінні риси у білорусів та українців.

Метеорологічні прикмети наприкінці XIX – на початку XX ст. записували етнографи та фольклористи серед українців¹ і білорусів². Протягом останніх років у Білорусі було перевидано переклади деяких праць, опублікованих на початку XX ст.³. Деякі з цих свідчень стосуються польського регіону, проте тогочасні записи хибують надто узагальненими географічними прив'язками.

У радянський період етнологи лише епізодично студіювали народні знання, зокрема метеорологічні. Своєрідним підсумком наукових пошуків українських та білоруських учених стала історико-етнографічна монографія «Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья», присвячена проблемі народної духовної культури Українського та Білоруського Полісся⁴. Народну метеорологію Українського Полісся досліджувала О. Федорів, котра збирила значну частину польових матеріалів у Волинській та Рівненській областях⁵.

Неабиякий внесок щодо аналізу народних метеорологічних знань та вірувань поліщуків зробили російські дослідники, зокрема співробітники Інституту слов'янознавства та балканістики АН СРСР М. Толстой та С. Толста. Упродовж 1970–1980-х рр. вони організували експедиції для збирання та систематизації польового матеріалу, що пізніше було апробовано у численних студіях, присвячених духовній культурі слов'янства⁶. Польські матеріали займають вагомe місце і в сучасних дослідженнях російських науковців⁷.

Нинішні етнологічні студії у вітчизняній науці засвідчують різноманітний науковий інтерес до різних галузей народних знань Полісся. Зокрема, ми вже багато років досліджуємо метеорологічні знання та вірування поліщуків, звертаючи увагу як на прогнозування погоди, так і на магичні впливи на неї під час природних стихій, а саме: засухи, зливи, граду⁸. Чимало статей за власними польовими матеріалами оприлюднила волинська дослідниця Світлана Чибирак⁹.

Орієнтація на спостереження за погодними явищами, які впливають на господарство і життєдіяльність в цілому, визначила специфіку всього масиву метеорологічних передбачень поліщуків як в області прогнозів довгострокових (на період від кількох днів до кількох сезонів), так і короткотермінових (на найближчий час). Усе це пізніше проходило тривалу перевірку й у випадку успішного результату залучалося до практичного життєвого досвіду наших пращурів. Таким чином формувалися метеорологічні прикмети, які базуються на колективному досвіді і фіксуються в колективній пам'яті народів. Такого роду орієнтація, приурочена до природнокліматичних умов певного регіону, дає можливість порівняти народні неінструментальні метеорологічні передбачення з сучасними метеорологічними прогнозами.

Короткотермінові передбачення погоди поліщуків пов'язували в основному, з прогнозуванням опадів, зміною температури, напрямку вітру тощо. У залежності від сезону характер спостережень за погодними явищами варіюється. Взимку основну увагу звертали на можливість відлиги, снігопаду, метелиці; влітку ж остерігалися грози, граду, засухи.

Аналізуючи короткотермінові метеорологічні передбачення жителів Полісся, звернемося до прикмет, які прогнозують літні опади. Дощ, як одне з найбільш яскравих погодних явищ, надзвичайно активно впливав на різноманітні сторони життя селянина, і спробам

передбачити його наближення надавалося великого значення. Адже від гарних дощів одразу після засівання, в період проростання та росту хлібів аж до часу їх цвітіння і дозрівання залежало дуже багато.

Як свідчать прикмети, увага зверталася на різноманітні явища: на стан атмосфери, гігроскопічність предметів, зміни в житті флори та фауни, самопочуття людини. *Калі сонце на заході садзіцца у тучу, то завтра дождж буде* (с. Корма, Добруський р-н, Гомельська обл.)¹⁰. *Венци більшість на мнєсяци – такіє кругі. Як ціє кругі є, то на дощ* (сміт Чоповичі, Малинський р-н, Житомирська обл.)¹¹. *Звєзды вельмі бліщать – к марозу* (с. Ольшани, Столінський р-н, Брестська обл.)¹². *Як держиться роса, то не буде дощу. Як нема роси, то треба, шоб дощ пошов* (с. Пісківка, Бородянський р-н, Київська обл.)¹³. *Так дощ буде, якщо таке пір'я по небу. Як пір'я багато по небу, то дощ буде. Пірід дощами вельмі пір'я багато* (с. Люб'язь, Любешівський р-н, Волинська обл.)¹⁴. *Як соль одсирває, то погода буде сира* (с. Колки, Дубровицький р-н, Рівненська обл.)¹⁵. *Кури, як чувствують, шо непогода буде, у кучу збиваютья і цупаютья дуже* (сміт Димер, Вишгородський р-н, Київська обл.)¹⁶. *Вароны каркають – к дажджу* (с. Запрудівка, Добруський р-н, Гомельська обл.)¹⁷. *Будзе непогода, калі сабака увєсь дзєнь сонны* (с. Скепня, Жлобінський р-н, Гомельська обл.)¹⁸. *Млявій конь робітца перед дощем, на погоду на сиру* (с. Товстий Ліс, Чорнобильський р-н, Київська обл.)¹⁹. *Бджоли як жуужжать крепко, до то на вітер, на дощ* (с. Заньки, Радомишльський р-н, Житомирська обл.)²⁰. *Голова в мене болить, ноги болять – на дощ. Спать хочетья тоже на дощ* (с. Лемеші, Козелецький р-н, Чернігівська обл.)²¹. Цей перелік можна було б продовжити, але й зазначених прикладів цілком достатньо для порівняння та аналізу.

Сучасне наукове метеопрогнозування, яке побудоване на інструментальних спостереженнях, позитивно оцінює деякі народні метеорологічні прикмети. Проте співставлення короткотермінових народних метеорологічних прикмет з даними сучасної метеорології виявляє і специфічні особливості народної метеорології. Наприклад, відсутність точного кількісного опису того чи іншого явища (нечітко виражений ступінь вологості солі, тютюну, колір неба, форма хмар та ін.). Такі особливості, як і недостатність окремих поодиноких спостережень (одна лише волога сіль не може слугувати 100% гарантією того, що скоро піде дощ), об'єктивно обумовлюють необхідність використання якомога більшої кількості неінструментальних спостережень для передбачення погоди.

Довгострокові передбачення погоди у поліщуків також ґрунтувалися на спостереженнях за широким колом даних – окремими метеорологічними явищами: життям природи. В основі його лежав сонячний цикл. У народному календарі є дні та дати, котрі мають певний взаємозв'язок з особливими сезонними явищами, – це приказки-прикмети, які констатують, що в певні дні чи періоди року зазвичай буває певна погода. Хоч у ХХ ст. відбулися зміни у календарі, які спричинили до паралельного існування офіційного та народно-церковного календарів, деякі метеорологічні приказки продовжують побутувати в поліських селах. *Треци, не треци, а пройшли Водохреци* (с. Сімаківка, Ємільчинський р-н, Житомирська обл.)²². *Громныцы – половзна зьмыцы* (с. Лелікове, Кобринський р-н, Брестська обл.)²³. *Вербич – кожуха настербич* (с. Дольськ, Любешівський р-н, Волинська обл.)²⁴. *Да Духа не скідай кожуха* (с. Кам'янська Слобода, Новгород-Сіверський р-н, Чернігівська обл.)²⁵. *Петро минає, палавину літа немає* (с. Великий Карашин, Макарівський р-н, Київська обл.)²⁶. *Гля наробіть гнілля* (с. Хотомель, Столінський р-н, Брестська обл.)²⁷. *Прайшов Спас – бері рукавиці празпас* (с. Красне, Чернігівський р-н, Чернігівська обл.)²⁸. *Пакроўкі – заганяй у хлеу кароўкі* (с. Гуличі, Ляховицький р-н, Брестська обл.)²⁹. *Варвара заваріт, Сава засавіт, а Мікола закує і гвоздіком пріб'є* (с. Немовичі, Сарненський р-н, Рівненська обл.)³⁰.

Намагаючись передбачити примхи непостійної погоди, люди спостерігали за погодою окремих днів. Наприклад, весну прогнозували за погодою на Стрітіння (15 лютого): *Як на Стреченне нап'єтца пєвень води, то до Юр'я напаетца вол трави* (с. Удрицьк, Дубровицький р-н, Рівненська обл.)³¹. *На Стрэчанье як пєвень вады нап'єтца, то на Юр'я вол напаетца* (с. Матрунки, Мозирський р-н, Гомельська обл.)³²; осінню погоду – за опадами на Мокрини (1 серпня): *Як на Мокрину йде дощ до обєда, до буде осєнь мокра, а як не буде дощу, то буде суха* (с. Любарка, Народицький р-н, Житомирська обл.)³³; погоду зими визначали за допомогою вітру на Покрову (14 жовтня): *На Покрову дівілісь з якос*

старани ветер – з тьонає чи з халоднає, шоб на зиму узнать (с. Вороб'їв, Ріпкинський р-н, Чернігівська обл.)³⁴.

Початок травня важлива пора у народному сільськогосподарському календарі українського поліщука. Тут дійсно кожен день рік годує, тому й багата ця пора на прикмети, які пов'язані з прогнозуванням майбутнього урожаю: *Калі на Юр'я не было расы, дык год будзе галодны* (с. Антонівка, Добруський р-н, Гомельська обл.)³⁵. *Як на Юрія жито в колосі, то на Петра буде в копах* (с. Мелені, Коростенський р-н, Житомирська обл.)³⁶. *Калі варона на Юр'е будзе хавацца ў жыце, то жыта добра ўродзіць* (с. Синичине, Буда-Кошельовський р-н, Гомельська обл.)³⁷. *Як буде на Миколу колас, то буде у карови голас* (с. Левковичі, Овруцький р-н, Житомирська обл.)³⁸.

Багато передбачень безпосередньо не були пов'язані з календарними датами. Так, після теплої зими очікували прохолодного літа. Для зручності запам'ятовування жителі краю послуговувалися приказками: *Як зимою не змерз, то літом не нагрієсиа* (с. Івановичі, Пулинський р-н, Житомирська обл.)³⁹. *Калі зимою цёпла – летам халодна* (с. Велетин, Хойницький р-н, Гомельська обл.)⁴⁰. Поліщуки, прагнучи дізнатися про погоду на тривалій період, спостерігали за рослинами та тваринами. Підґрунтям такого прогнозу є багатотисячіві спостереження людей за природними явищами, неодноразово перевірені на практиці. *Як люшина [вільха] вперед розов'єтца, то буде мокре лето, а як береза – то буде сухе* (с. Кисоричі, Рокитнівський р-н, Рівненська обл.)⁴¹. *Глядзяць, што распустіцца раней, альха ці бяроза. Калі альха, лета буде гнілоє, калі бяроза – лета будзе сухое, цёплає* (с. Синичине, Буда-Кошельовський р-н, Гомельська обл.)⁴². *Багата ветак етых на рабіне, дак буде зима халодная. А еслі вот мала ягад рабіны, дык значыць будзе цёпная зима* (м. Мозир, Гомельська обл.)⁴³. *Як миши кубло високо кладут, то на велику зиму – халодно буде і снегу багато. А якщо в землі кубла, то мала зима буде – тепла* (с. Барвінки, Малинський р-н, Житомирська обл.)⁴⁴. *Гусі лецяць нізко – зима блізка, а високо – далёко* (с. Ольшани, Столінський р-н, Брестська обл.)⁴⁵. Віддавна українці Полісся, прагнучи передбачити, чи суворою буде зима, спостерігали за густотою чи довжиною хутра, пір'я тощо. Вважали, що тварини, передчуваючи холодну зиму, вирощують пухнастіше й тепліше хутро, аби краще протистояти зимовим холодам. *Кури рано линяють на холодну зиму* (с. Кам'янка, Березнівський р-н, Рівненська обл.)⁴⁶. Проте останнім часом помітна переоцінка таких прикмет. Нині поліщуки вважають, що раніше линяють ті кури, які вже винеслися, тобто знесли всі заплановані на рік яйця.

У поліщуків й зараз зберігається чимало метеорологічних прикмет і ворожінь про погоду, урожай за кількістю снігу, інею в певні дні та періоди зимового циклу свят, зокрема напередодні та після Різдва свят. За уявленнями українців, усьому свій час і своя пора. Так, узимку має бути холодно та сніжно, а влітку – тепло та волого. *Як сніг на полі, то хліб на столі* (с. Залізниця, Любешівський р-н, Волинська обл.)⁴⁷. Рясний іній прогнозував урожай зернових, за його наявності визначали врожай окремих культур, зокрема садовини. *Як іней, до кажуть, шо багатий буде год* (с. Потаповичі, Овруцький р-н, Житомирська обл.)⁴⁸. *Як іней є, то на врожай фрукти* (с. Писківка, Бородянський р-н, Київська обл.)⁴⁹. *На Піліпаўку іней – авёс добры будзе* (с. Крупейки, Лозвський р-н, Гомельська обл.)⁵⁰. Подекуди на Поліссі для передбачення врожаю спостерігали за бурульками. *Якшо зимою розтає і багато ото сосулок. Вони щитаютьца, як дерево коренем уверх. Якшо їх багато: великіє, маленькіє, всякіє – буде гарний урожай на все* (с. Феневичі, Іванківський р-н, Київська обл.)⁵¹. *Еслі на крышах сасульки вісяць, будзе малочны год* (с. Задуб'я, Кормянський р-н, Гомельська обл.)⁵². На відміну від інею та бурульок сніг дійсно відіграє значну роль для майбутнього врожаю: 1) він, покриваючи землю, охороняє посіви від вимерзання; 2) збагачує ґрунти поживними речовинами, які разом із зимовими опадами потрапляють в землю при таненні снігу навесні; 3) сніг збагачує ґрунти необхідною вологою⁵³.

Тісно пов'язані з кількістю снігу взимку кількість опадів весною та влітку, а відповідно й погодні умови, сприятливі для вирощування врожаю. Вогкий і дощовий рік є для жителів Полісся урожайним роком, то ж і не дивно, що вони прогнозують таким чином урожай зернових та грибів за кількістю зірок. Практично по всьому регіону побутує прикмета: *Калі на Каляды ноччу шмат зорак у небе, то ўлетку ждзі багаты год на грыбы* (с. Рафалів, Брагінський р-н, Гомельська обл.)⁵⁴. У с. Мелені Коростенського р-ну Житомирської обл. інформатори уточнюють, що зорі на кожну Кутю Різдва святців ві-

щують відповідні врожаї грибів наступного року, тобто таким чином можна й передбачити опади в певні періоди року: *як на Першу кутю багато зорок, то будуть рости микольніє грібі (кінець травня – початок червня), як на багату Кутю багато зорок, то вродить багато грибів летом, а як на Голодну багато зорок, то будуть позніє грібі*⁵⁵.

Важливого значення надавалося на Поліссі першому грому, який вважався подією вагомою і супроводжувався різноманітними ритуалами, які мали, за народною уявою, забезпечити добробут людей протягом наступного господарчого року. Серед таких ритуалів найбільш розповсюджені: притулитися спиною до дерева, перекотитися по землі, умитися чи облитися водою тощо. Проте перший грім пов'язували також і з прогнозуванням урожаю протягом наступного року. *Калі першы гром на голы лес, няма яшчэ лысцеў на дрэвах, то будзе гнілоє лета, з дажджом, буде холадна, нічога не вырасце* (с. Синичине, Буда-Кошельовський р-н, Гомельська обл.)⁵⁶. *Як перший раз заgrimіло на голе дерево, то неврожай буде, голодовка* (сmt Красятичі, Поліський р-н, Київська обл.)⁵⁷. В останні роки грім буває досить раннім, тобто вперше гримить, коли дерева ще не розпустилися, але жителі Полісся зазначають, що голоду немає, хоч урожай значно менший на різноманітні сільськогосподарські культури.

На Поліссі досі знаними є дні та деякі періоди року, коли заборонялося працювати з метою уникнення несприятливих явищ погоди. Значне місце тут посідають громові та градові дні, яким притаманні різноманітні ознаки на теренах краю. *Лля – перше громове свято, не Лля – друге. Гаврилей – перше, а Палікопа – третє. Палікопа – це Пантєлей* (с. Романівка, Новоград-Волинський р-н, Житомирська обл.)⁵⁸. *Палікопа – Пантєлеймон – нечого не робілі, шоб не спалів гром* (с. Хочине, Олевський р-н, Житомирська обл.)⁵⁹. Іноді такі дні не припадають на якісь числа, а прикріплені до якогось важливого великого свята, зокрема Великодня чи Трійці. У білорусів такі свята прийнято називати *варавітьмі*, тобто особливо небезпечними. *Вот ёсть варавітьмя празнікі – Барыс, Чуда* (с. Шаліпи, Калинковичський р-н, Гомельська обл.)⁶⁰. Майже всі зазначені дні не залучені до переліку так званих приписних святкових днів, проте їх святкують селяни зі звичайної забобонності. Майже в кожному населеному пункті ми чули оповідки про роботи в громові дні та про покарання, які спіткали працюючих. *Колісь осьо у нас через дорогу люде посахли косить на Палікопу. До гром усє їхніє коті спалів. Тепер не йдуть. Нечого не можна робить у полі: не косить, не в'язать, не складать* (с. Поліське, Коростенський р-н, Житомирська обл.)⁶¹. Поліщуки були переконані, що ці дії відбувалися в їхньому населеному пункті й називали прізвища людей, які зазнали такого лиха.

Поряд з науковими метеорологічними передбаченнями на Середньому Поліссі до кінця ХХ ст. збереглася певна кількість магічних оберегових засобів впливу на погоду, хоча й спостерігається їхнє скорочення та спрощення. Це можна пояснити освіченістю навіть людей старшого віку, більшість з яких навчалася у школах, отримувала інформацію з радіо та телебачення.

Досі вагоме місце у агрометеорологічних віруваннях українців Полісся, пов'язаних з народним календарем, займає Благовіщення та час, котий передує йому. *Да Благовешчання не паложана чапаць зямлю, пахаць там, капаць, асобенна гарадзіць заборы, таго што летам будзе бальшая засуха: забор будзеш гарадзіць і дождж загародзіш* (с. Кривськ, Буда-Кошельовський р-н, Гомельська обл.)⁶². Інформатори зазначають, що зараз вони починають обробляти землю раніше поки вона ще достатньо насичена вологою. Інколи вони вказують, що не дотримуються заборон доторкатися до землі та городити до Благовіщення, оскільки у південних районах України та в інших державах починають працювати у полі, не чекаючи Благовіщення. Значну роль у процесі знищення цього вірування відіграє православна церква, священники якої продовжують викорінювати поганські традиції українців-поліщуків. *Батюшка сказав, шо моголкі треба загородить до Благовшчєння. Тепер і грімть, і хмарі ходять, а у нас дощу нема. Треба було б розобрать забора, але хто ж пойде розгорожувать моголкі* (с. Мелені, Коростенський р-н, Житомирська обл.)⁶³.

Від розвинутих обрядодій викликання дощу, головним елементом яких були ритуальні обходи селом з магічно «сильними» предметами: іконами, корогвами, релігійними книгами та ін. *Шоб дощ пішов ніп ходив, молилися, співали біля річки, просили дощу* (с. Романівка, Новоград-Волинський р-н, Житомирська обл.)⁶⁴. *Як не було дощу, до йшли*

до живого кринички, молилися Богу. З корогвами ішли, з усем (с. Поліське, Коростенський р-н, Житомирська обл.)⁶⁵. Дождж вызивали, як служив бацюшко в церкві. Выходзів бацюшко з церкви, берут людзі корогві і ідзём по полях. Каждое поле обходзім. Все ідут – і малые, і большіе – і певні поют. І так ходзім, пока все полі не обойдем. А як домой ввозращалися, то дождж як з ведра ішов (с. Варані, Столінський р-н, Брестська обл.)⁶⁶.

З метою припинення дощу поліщуки і нині послуговуються християнськими символами – предметами, освяченими у церкві (верба, освячена у Вербну неділю, хрещенські ялинкові галузки, трійцьке клечання, стрітенська та страсна свічки тощо). *Вербу святу кідали у печ, щоб гром не спалив хату* (с. Залісся, Чорнобильський р-н, Київська обл.)⁶⁷. *Як гроза, до палили ту сосну, шо ставіцца, як воду сьвятять. Люде ламали, брали додому і палили. Палили под коменом, на пріпеку* (с.мт Чоповичі, Малинський р-н, Житомирська обл.)⁶⁸. *Паньку [трійцьке клечання – О. В.] палять у печі, щоб не було пожару* (с. Хочине, Олевський р-н, Житомирська обл.)⁶⁹. *На вакно ставілі свяцонья кляновья дубцы, каб маланку не прыцягваць* (с. Лучиці, Петриковський р-н, Гомельська обл.)⁷⁰. *Свічку-громовицу [стрічальну свічку – О. В.] світять, коли грім. Ходять з нею по хаті, по вузлах, обходять кругом хаті і світуют у хаті, щоб гром одійшов* (с. Мироцьке, Києво-Святошинський р-н, Київська обл.)⁷¹. *Запальвали тако ж свечку стречную. Она оберегала от удара молнії* (с. Варані, Столінський р-н, Брестська обл.)⁷².

Нині з метою припинення грози та граду практично не використовується пічне начиння (рогач, кочерга, пічна лопата), які у більшості випадків вийшли з ужитку. В окремих населених пунктах пічне опалення замінено газовим, відійшло у минуле випікання хліба вдома. Навіть там, де ще зберігаються ці предмети хатнього вжитку, їх перестали використовувати, оскільки втрачено магічні вірування причинно-наслідкових зв'язків між вогнем та грозою.

Так само відійшли у минуле чарівники-ворожбити, які уміли розганяти грозові хмари. Якщо місцеві жителі практично повсюдно використовували різноманітні предмети для впливу на атмосферні явища: хлібну лопату та інші предмети пічного начиння, освячену вербу, громову свічку тощо, то люди, наділені езотеричними здібностями, не користуються ніякими предметами. Досить часто інформатори вказують, що вони були знайомі з такими людьми, які могли відвести хмару, але, що ті робили та яким чином, вони розповісти не могли. *Наша суседка, як мав ті дощ з громом, виходила з іконою з дому. Віде да помолитца, така ікона є Божя. Пойде хмара і дощу не буде, і грому. Изжене* (с. Йосипівка, Малинський р-н, Житомирська обл.)⁷³. Цілком закономірним є факт, що респонденти набагато менше дають свідчень про хмарників, адже у радянські часи влада вела нищівну боротьбу зі всякими забобонами.

Серед поліщуків побутовали уявлення про те, що «нечисті» покійники, частіше вішальники та утопленики, поховані на кладовищі, тобто у «чистому» місці, можуть накликати засуху, неврожай, епідемії, стихійні лиха тощо. *Як є такі мертві, шо повесіцца, то дощу не буде* (с. Колки, Дубровицький р-н, Рівненська обл.)⁷⁴. Їх хоронили поза межами кладовища, у місцях віддалених від людей, найчастіше, – на роздоріжжі. *Вешальников не ховали у кладбищі, а на розходніх дорогах і хрестов не ставілі* (с. Старий Дорогинь, Народицький р-н, Житомирська обл.)⁷⁵. Помітна тенденція зменшення впливу цієї традиції, яка проявляється у ставленні односельчан до покійника-самогубці. Оскільки у поліських селах прийнято хоронити покійників біля родичів, то це призводить до того, що вони потрапляють поміж звичайними мерцями. Родичі померлих виготовляють фіктивні довідки про те, що ті хворіли та добиваються дозволу від єпископів на здійснення поховань зі священником. *Вешальников колись везлі на границу, а тепер на кладбища, це й у церквох несуть* (с. Немовичі, Сарненський р-н, Рівненська обл.)⁷⁶.

Причиною засухи може бути сплюндрована земля кладовища, тому потрібно було пошкодити могилу нечистого покійника – нейтралізувати надприродні сили. Якщо у минулому це було руйнування могили, то зараз це виривання хреста. *Я вот знаю, шо як навесіюся чалавек, і дащцу няма. Так калісь хадзілі і красты выварачывали із пакойніка, на кладбищі. Выварачывали этия красты, щоб пашоу дощ* (с. Корма, Добруський р-н, Гомельська обл.)⁷⁷. Поліщуки пояснюють це тим, що покійник-самогубець не може мати християнського символу, бо продався нечистому. У народній пам'яті зберігаються вірування про оберегові властивості осики, яка рятує людину від чортівні та відьом. Якщо

наприкінці ХІХ ст., щоб до живих не ходив покійник, у його могилу вбивали кілка, для гробу відьми чи упира виготовляли кришку з осикових дощок тощо⁷⁸, то через 100 років у с. Колки Дубровицького р-ну Рівненщини, щоб мрець не виходив до живих, у труну всім померлим забивають осикового кілочка⁷⁹.

До початку ХХІ ст. з метою викликання дощу збереглося «жертвоприношення» водам, яке притаманне жителям населених пунктів по усьому регіону. Проте з усього різноманіття предметів, які кидали у криницю (мак-видюк, зерна льону, жито, пшениця, горох, капуста, часник, цибуля, сіль, борщ, хліб, квіти, гроші, цілі та розбиті горщики, спеціально виготовлений хрест, освячена вода)⁸⁰, залишилося переважно лише сипання маку-видюку. *Як дожджу нэма, то ранэнько, до ўсходу сонца ў 9 колодэзьев сыплюць зэрно, мак свэччоны ў церкві* (с. Войтешин, Березівський р-н, Брестська обл.)⁸¹. Сакральне значення останнього на Поліссі настільки суттєве, що він зумів перебрати на себе ритуальну функцію всіх інших названих вище речей. *Пару год назад трос суседніх дівчаток кідали ціліе сьваченіе маковкі в криници. 9 маковок треба укинуть у 9 криниц. Вони кідали і казали це щось про Бога. Але я не помню. Я їм ще пообещала, шо дам по рублю, як дощ поїде. Да. Пошов. Заробіли девочки* (с. Мелені, Коростенський р-н, Житомирська обл.)⁸².

До середини ХХ ст. у польських селах широко побутувало ткацтво – виготовлення рушників, скатертин, звичайного полотна. У регіоні, як своєрідна жертва, було широко розповсюджене виготовлення одноденного полотна, яке ткали у критичні моменти життя: бездощів'я, повальних хвороб, епідемій тощо. *Не было дажджу дзелали абудэньнік. Адна прадзе, другая, і снуюць, і ткуць. За адзін дзень губку наткуць. І тады ета палатно, была дарога крыжавая, вот примерна там укапывали хрэст і вешалі. І штоб ішоў дождж. От, Богу малілісь. От, эта я помню, было* (с. Червоний Октябрь, Буда-Кошэльовський р-н, Гомельська обл.)⁸³. При виготовленні «обиденного» полотна поліщуки дотримувалися численних обмежень: час (протягом ночі), кількість (частіше дев'ять чи дванадцять) та ритуальна чистота учасниць (вдови, старі жінки) обряду. Таким чином, маємо приклад збереження традиційного мислення, згідно з яким виготовлений людиною новий предмет у особливих ритуальних умовах наділявся надприродними властивостями, а відтак здатності впливати на світ, налаштовувати правильний порядок розвитку.

Певною видозміною виготовлення «обиденного» полотна наприкінці ХХ ст. стала традиція пов'язати на хресті-фігурі речі, хоч і придбані у магазині, але також виготовлені способом ткання – хустки, рушники. *Як це довго нема дощу, збіраюцца люде, йдуть до церкві, берут корозві, беруть рушнікі да хусточкі, шо в кого є. Ідуть до хвігурі. Там в'яжуть, співають, батюшка правіть* (сміт Чоповичі, Малинський р-н, Житомирська обл.)⁸⁴. Поліщуки відмічають, що часто *обрекаюцца* виготовити або придбати на церкву рушника, хустку, тканину у випадку тяжкої хвороби близької людини. Таким чином обиденні дії замінюються обітними для посилення молитовного прохання і як певна ритуальна гарантія його виконання⁸⁵.

Суттєвих змін зазнали такі магічні дії для викликання дощу, як убивство жаби, вужа, рака, руйнування мурашників тощо. Традиція вірувань у здібності тхонічних тварин впливати на погоду практично перервана. Більше того, поліщуки й пояснюють це раціонально: недоцільно завдавати шкоди живим організмам, вони невинні у бездощів'ї і не можуть нічим допомогти людям.

Короткотермінові прикмети на території Українського та Білоруського Полісся характеризуються певною однорідністю з деякими незначними відмінностями в певних районах, що обумовлено природно-кліматичними умовами. Сучасні свідчення й ті матеріали, які були записані наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., практично ідентичні, що свідчить про стійкість знань у народній пам'яті. Певне зменшення сучасного етнопрогнозування можна пояснити тим, що на перший план вийшли наукові методи передбачення погоди. Проте перевірені часом прикмети, продовжують побутувати у польських селах і зараз. Довгострокові метеорологічні прогнози, пов'язані з народним календарем, ще зберігає пам'ять людей старшого віку. Зважаючи на значне потепління останніх років, поліщуки відмічають, що сезонно-повторювані явища починають втрачати взаємозв'язки між собою. Як свідчать сучасні матеріали, народна пам'ять на Поліссі й досі зберігає чимало давніх архаїчних форм і елементів духовної культури, пов'язаних з метеорологічною тематикою – методи корегування погодних явищ: засухи, зливи, грози, граду.

¹ *Василенко В. И.* Метеорология и земледелие по украинским народным воззрениям с программой для собирания материалов. Полтава, 1902. 91 с.; *Гринченко Б. Д.* Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Чернигов, 1895. Вып. I. 308 с.; *Кравченко В.* Звичаї у селі Забрідді та по деяких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині: Етнографічні матеріали, зібрані Кравченком Васильом. Житомир, 1920. 244 с.; *Кравченко В.* Этнографические материалы, собранные В. Гр. Кравченко на Волини и в соседних с ней губерниях // Труды Общества исследователей Волины. Житомир, 1911. Т. 5. С. 88–148; *Максимович М. А.* Собрание сочинений. К., 1877. Т. II. VIII+524 с., 2 табл.; Труды этнографо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. СПб., 1872. Т. I. XXX+224 с.

² *Никифоровский Н. Я.* Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах. Витебск, 1877. 307 с.; *Сержпутьоўскі А.* Прымхі і забабоны беларусаў-паляшукі. Менск, 1930. 284 с.

³ *Машыньскі К.* Усходняе Палессе. Мінск, 2014. 528 с.; *Сержпутьоўскі А. К.* Русальная нядзеля. Прымхі і забабоны беларусаў-паляшукі. Мінск, 2009. 478 с.

⁴ *Болтарович З. Е., Мицько Л. И., Мороз Я. А., Федорив О. Р.* Народные знания // Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья. Минск: Наука и техника, 1987. С. 184–232.

⁵ *Федорив О.* Из народной метеорологии полішуків // Жовтень. 1984. № 5. С. 99–104; *Федорив О. Р.* Народна метеорологія українців Полісся // Народна творчість та етнографія. 1984. № 6. С. 52–55.

⁶ *Толстая С. М.* Лягушка, уж и другие животные в обрядах вызывания и остановки дождя // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. М.: Наука, 1986. С. 22–27; *Толстая С. М.* Пахание реки, дороги // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. М.: Наука, 1986. С. 18–22; *Толстая С. М.* Стретенская и четверговая свечи // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. М.: Наука, 1986. С. 27–30; *Толстые Н. И. и С. М.* Заметки по славянскому язычеству. 1. Вызывание дождя у колодца // Русский фольклор. Ленинград: Наука, 1981. Т. 21. С. 87–98; *Толстые Н. И. и С. М.* Заметки по славянскому язычеству. 2. Вызывание дождя в Полесье // Славянский и балканский фольклор. Генезис, архаика, традиции. М.: Наука, 1978. С. 95–130; *Толстые Н. И. и С. М.* Заметки по славянскому язычеству. 3. Первый гром в Полесье. 4. Защита от града в Полесье // Обряды и обрядовый фольклор. М.: Наука, 1982. С. 49–83; *Толстые Н. И. и С. М.* Заметки по славянскому язычеству. 5. Защита от града в Драгачеве и других сербских зонах // Славянский и балканский фольклор. Обряд. Текст. М.: Наука, 1981. С. 44–120.

⁷ *Агапкина Т. А.* Мифологические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл. М.: Наука, 2002. 816 с.; *Виноградова Л. Н.* Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. М.: Индрик, 2000. 432 с.; *Гура А. В.* Символика животных в славянской народной традиции. М.: Индрик, 1997. 912 с.; *Гура А. В.* Брак и свадьба в славянской народной культуре: Семантика и символика. М.: Индрик, 2012. 936 с.; *Журавлев А. Ф.* Домашний скот в поверьях и магии восточных славян. Этнографические и этнолингвистические очерки. М.: Индрик, 1994. 256 с.; Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.) / Сост., подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. М.: Индрик, 2003. 752 с.; *Толстая С. М.* Полесский народный календарь. М.: Индрик, 2005. 600 с.; *Толстой Н. И.* Очерки славянского язычества. М.: Индрик, 2003. 624 с.; *Левкиевская Е. Е.* Славянский оберег. Семантика и структура. М.: Индрик, 2002. 336 с.; Народная демонология Полесья: Публикации текстов в записях 80–90-х годов XX века. Т. 1: Люди со сверхъестественными свойствами / Сост. Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. М., 2010. 648 с.; Народная демонология Полесья: Публикации текстов в записях 80–90-х годов XX века. Т. 2: Демонологизация умерших людей / Сост. Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. М., 2012. 800 с.; Народная демонология Полесья. Публикации текстов в записях 80–90-х гг. XX века. Т. 3: Мифологизация природных явлений и человеческих состояний / Ред.-сост. Л. Виноградова, Е. Левкиевская. М.: Издательский дом ЯСК, 2016. 832 с.

⁸ *Васянович О.* «Нечисті» покійники в метеорологічних уявленнях жителів Центральноукраїнського Полісся // Народознавчі зошити. 2006. № 3–4. С. 398–402; *Васянович О.* Вогонь як засіб боротьби зі зливою та градом на Поліссі // Поліссезнавство: наукові фольклорно-етнографічні та мистецтвознавчі студії. Рівне, 2006. С. 211–216; *Васянович О.* Загальна та регіональна характеристика короткотермінових метеорологічних знань українців Середнього Полісся // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2008. Вип. 43. С. 421–451; *Васянович О.* Магічні засоби попередження несприятливих явищ погоди на Коростенщині // Наукові записки. Івано-Франківськ, 2003. Вип. 7–8. С. 110–114; *Васянович О.* Метеорологічні вірування, пов'язані з аграрним календарем (за матеріалами Центральноукраїнського Полісся) // Матеріали до української етнології. К., 2007. С. 36–41; *Васянович О.* Метеорологічні знання та вірування українців-полішуків, пов'язані з днем Благовіщення // Західне Полісся: історія та культура. Рівне, 2006. Вип. 2. С. 211–216; *Васянович О.* Метеорологічні прикмети в народному календарі українців Полісся // Народна творчість та етнографія. 2005. № 2. С. 86–92; *Васянович О.* Народні метеорологічні знання полішуків // Березина. 2005.

№ 2. С. 53–64; *Васянович О.* Раціоналізм окремих народних метеопрогнозів жителів Середнього Полісся // *Минуле і сучасне Волині й Полісся: роде наш красний.* Луцьк, 2007. Вип. 24. С. 258–261; *Васянович О.* Своєрідність народних агрометеорологічних знань на Поліссі // *Матеріали до української етнології. Збірник наукових праць.* К., 2004. Вип. 4 (7). С. 22–25; *Васянович О. О.* Метеорологічні знання та вірування українців на території, постраждалій від Чорнобильської катастрофи // *Чорнобылем не зарасце: традиції матеріальної і духовної культури Усходняга Палесся: зборнік навуковых артыкулаў: у 2 ч.* Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. Ч. 1. С. 83–91.

⁹ *Чибирак С.* Грім та гроза у світогляді мешканців Ратнівщини // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині.* Науковий збірник. Луцьк, 2012. Вип. 42. С. 311–312; *Чибирак С.* Гроза у народних знаннях і віруваннях поліщуків // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі в історії України, Волині та Полісся.* Наук. зб. Луцьк, 2006. Вип. 21. С. 56–58; *Чибирак С.* Збереження народних знань та світоглядних уявлень мешканцями Житомирського Полісся // *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки.* 2013. № 21 (269). С. 177–182; *Чибирак С.* Магічні дії, спрямовані на захист від грози і викликання дощу, в традиційній культурі Полісся // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський в історії Волині та України.* Наук. зб. Луцьк, 2006. Вип. 20. С. 207–210; *Чибирак С.* Народні знання Волинського Полісся (за матеріалами експедиції до Ратнівського району Волинської області) // *VII Кирилло-Мефодіевские чтения в 2-х частях // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.* Уфа, 2014. Ч. 1. С. 73–78; *Чибирак С.* Народні знання і світоглядні уявлення поліщуків як відображення колективного досвіду (за матеріалами Коростенського, Лугинського і Овруцького районів Житомирської області) // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Роде наш красний.* Луцьк, 2007. С. 84–86; *Чибирак С.* Прогнозування дощу на Житомирському Поліссі // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії Маневиччини та Полісся.* Наук. зб. Луцьк, 2006. Вип. 19. С. 61–64.

¹⁰ *Прыкметы і павер'і Гомельшчыны / Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагычная праца, уступныя артыкулы* В. С. Новак, А. А. Кастрыца. Гомель, 2007. С. 196.

¹¹ Запис автора 1 липня 2003 р. у смт Чоповичі Малинського р-ну Житомирської обл. від Старченко Н. В., 1935 р. н.

¹² *Жыццё і побыт беларусаў у прыкметах і павер'ях / Аўтары-ўкладныкі: В. С. Новак, А. А. Кастрыца, К. В. Паборцава; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны.* Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 119.

¹³ Запис автора 5 липня 2003 р. у с. Пісківка Бородянського р-ну Київської обл. від Панчик Павлини Іванівни, 1914 р. н.

¹⁴ Запис автора 30 липня 2015 р. у с. Люб'язь Любешівського р-ну Волинської обл. від Іванісік Марії Сидорівни, 1930 р. н.

¹⁵ Запис автора 8 жовтня 2004 р. у с. Колки Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Кутяш Серафими Федорівни, 1923 р. н.

¹⁶ Запис 15 серпня 2003 р. у смт Димер Вишгородського р-ну Київської обл. від Куценко Галини Оникіївни, 1924 р. н.

¹⁷ *Прыкметы і павер'і Гомельшчыны / Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагычная праца, уступныя артыкулы* В. С. Новак, А. А. Кастрыца. Гомель, 2007. С. 195.

¹⁸ *Народная міфалогія Гомельшчыны: фальклорна-этнографічны зборнік.* Мінск, 2003. С. 270.

¹⁹ Запис автора 25 вересня 2003 р. у с. Липівка Макарівського р-ну Київської обл. від Глюзи Олексія Івановича, 1926 р. н., переселенця з с. Товстий Ліс Чорнобильського р-ну.

²⁰ Запис автора 18 червня 2004 р. у с. Заньки Радомишльського р-ну Житомирської обл. від Барвінської Олександри Вікторівни, 1928 р. н.

²¹ Запис автора 20 вересня 2003 р. у с. Лемеші Козелецького р-ну Чернігівської обл. від Лазаренко Ганни Кирилівни, 1925 р. н.

²² Запис автора 19 листопада 2006 р. у с. Сімаківка Ємільчинського р-ну Житомирської обл. від Солоб Надії Архипівни, 1926 р. н. та Савуха Леоніда Андрійовича, 1926 р. н.

²³ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 4. Брэсцкае Палессе. У 2 кн. Кн. 2 / А. М. Боганева [і інш.].* Мінск, 2009. С. 607.

²⁴ Запис автора 26 липня 2015 р. у с. Дольськ Любешівського р-ну Волинської обл. від Сороки Надії Дмитрівни, 1932 р. н.

²⁵ Запис автора 17 вересня 2009 р. у с. Кам'яньська Слобода Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Тихенко Анастасії Іванівни, 1932 р. н.

²⁶ Запис автора 8 липня 2004 р. у с. Великий Карашин Макарівського р-ну Київської обл. від Аксьоненко Євдокії Яківни, 1920 р. н. та Євченко Софії Федотівни, 1925 р. н.

²⁷ *Жыццё і побыт беларусаў у прыкметах і павер'ях / Аўтары-ўкладныкі: В. С. Новак, А. А. Кастрыца, К. В. Паборцава; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны.* Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 100.

²⁸ Запис автора 20 вересня 2003 р. у с. Красне Чернігівського р-ну Чернігівської обл. від Легкобит Парасковії Протасівни, 1932 р. н.

²⁹ Традиційная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 4. Брэсцкае Полессе. У 2 кн. Кн. 2 / А. М. Боганева [і інш.]. Мінск, 2009. С. 608.

³⁰ Запис автора 9 жовтня 2004 р. у с. Немовичі Сарненського р-ну Рівненської обл. від Мички Олександри Михайлівни, 1926 р. н.

³¹ Запис автора 8 жовтня 2004 р. у с. Удрицьк Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Пігель Єви Степанівни, 1923 р. н.

³² *Кухаронак Т. И.* Календарные праздники Мозырско-Припятского Полесья // Этнокультурные процессы Восточного Полесья в прошлом и настоящем. Минск, 2010. С. 328.

³³ Запис автора 7 липня 2004 р. у с. Нові Озеряни Брусилівського р-ну Житомирської обл. від Клімчук Любові Петрівни, 1927 р. н., переселенки з с. Любарка Народицького р-ну

³⁴ Запис автора 13 вересня 2009 р. у с. Вороб'їв Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Семенюк Євдокії Яківни, 1926 р. н. та Семенюк Уляни Пилипівни, 1935 р. н.

³⁵ Прикмети і павер'ї Гомельшчыны / Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца, уступныя артыкулы В. С. Новак, А. А. Кастрыца. Гомель, 2007. С. 211.

³⁶ Запис автора 7 вересня 2011 р. в с. Мелені Коростенського р-ну Житомирської обл. від Васянович Людмили Іванівни, 1951 р. н.

³⁷ Народная міфалогія Гомельшчыны: фальклорна-этнаграфічны зборнік. Мінск, 2003. С. 284.

³⁸ Запис автора 4 квітня 2004 р. у с. Левковичі Овруцького р-ну Житомирської обл. від Левковської Олександри Григорівни, 1921 р. н.

³⁹ Запис автора 19 червня 2004 р. у с. Івановичі Пулинського р-ну Житомирської обл. від Степанчук Антоніни Михайлівни, 1927 р. н. та Степанчук Марії Сергіївни, 1956 р. н.

⁴⁰ *Кастрыца Е. А.* Метеорологические приметы и поверья белорусов в восточнославянском контексте // Мова і культура. К., 2012. Вип. 15. Т. I. С. 145.

⁴¹ Запис автора 13 серпня 2006 р. у с. Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Сича Федора Йосиповича, 1928 р. н.

⁴² Народная міфалогія Гомельшчыны: фальклорна-этнаграфічны зборнік. Мінск, 2003. С. 275.

⁴³ *Кастрыца Е. А.* Метеорологические приметы и поверья белорусов в восточнославянском контексте // Мова і культура. К., 2012. Вип. 15. Т. I. С. 144.

⁴⁴ Запис автора 1 липня 2003 р. у с. Барвінки Малинського р-ну Житомирської обл. від Шпакович Ольги Петрівни, 1928 р. н., Прокопенко Зінаїди Степанівни, 1956 р. н. та Мойсієнко Марії Степанівни, 1952 р. н.

⁴⁵ Жыццё і побыт беларусаў у прыкметах і павер'ях / Аўтары-ўкладныкі: В. С. Новак, А. А. Кастрыца, К. В. Паборцава; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 120.

⁴⁶ Запис автора 10 жовтня 2004 р. у с. Кам'янка Березнівського р-ну Рівненської обл. від Драганчук Єлизавети Іванівни, 1910 р. н. та Базелюк Надії Миколаївни, 1953 р. н.

⁴⁷ Запис автора 24 липня 2015 р. у с. Залізниця Любешівського р-ну Волинської обл. від Лаш Ганни Тимофіївни, 1936 р. н.

⁴⁸ Запис автора 2 квітня 2004 р. у с. Потаповичі Овруцького р-ну Житомирської обл. від Медведчук Марії Іванівни, 1938 р. н., Медведчук Галини Ничипорівни, 1939 р. н., Гайденок Марії Карпівни, 1916 р. н. та Федчика Петра Олексійовича, 1950 р. н.

⁴⁹ Запис автора 5 липня 2003 р. у с. Пісківка Борodianського р-ну Київської обл. від Харченко Антоніни Омелянівни, 1927 р. н., родом з с. Теретівське Іванківського р-ну.

⁵⁰ Жыццё і побыт беларусаў у прыкметах і павер'ях / Аўтары-ўкладныкі: В. С. Новак, А. А. Кастрыца, К. В. Паборцава; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 91.

⁵¹ Запис автора 14 серпня 2003 р. у с. Феневичі Іванківського р-ну Київської обл. від Харченко Марії Петрівни, 1921 р. н. та Настенко Марії Павлівни, 1923 р. н.

⁵² Прикмети і павер'ї Гомельшчыны / Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца, уступныя артыкулы В. С. Новак, А. А. Кастрыца. Гомель, 2007. С. 92.

⁵³ *Ермолов А.* Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах. СПб., 1905. Т. II. Всенародная агрономия. С. 348.

⁵⁴ Прикмети і павер'ї Гомельшчыны / Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца, уступныя артыкулы В. С. Новак, А. А. Кастрыца. Гомель, 2007. С. 90.

⁵⁵ Запис автора 7 вересня 2011 р. в с. Мелені Коростенського р-ну Житомирської обл. від Васянович Людмили Іванівни, 1951 р. н.

⁵⁶ Народная міфалогія Гомельшчыны: фальклорна-этнаграфічны зборнік. Мінск, 2003. С. 299.

⁵⁷ Запис автора 14 серпня 2003 р. у смт Красятичі Поліського р-ну Київської обл. від Аврамчук Катерини Григорівни, 1925 р. н.

⁵⁸ Запис автора 1 жовтня 2004 р. у с. Романівка Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. від Сошук Ольги Калістратівни, 1926 р. н. та Сошука Василя Пархомовича, 1924 р. н.

⁵⁹ Запис автора 26 серпня 2003 р. у с. Хочині Олевського р-ну Житомирської обл. від Шинкар Варвари Олександрівни, 1935 р. н.

⁶⁰ *Кухаронак Т. И.* Календарные праздники Мозырско-Припятского Полесья // Этнокультурные процессы Восточного Полесья в прошлом и настоящем. Минск, 2010. С. 338.

⁶¹ Запис автора 11 листопада 2006 р. у с. Поліське Коростенського р-ну Житомирської обл. від Башинської Марії Петрівни, 1926 р. н.

⁶² Жыццё і побыт беларусаў у прыкметах і павер'ях / Аўтары-ўкладныкі: В. С. Новак, А. А. Кастрыца, К. В. Паборцава; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 95.

⁶³ Запис автора 7 вересня 2011 р. в с. Мелені Коростенського р-ну Житомирської обл. від Васянович Людмили Іванівни, 1951 р. н.

⁶⁴ Запис автора 1 жовтня 2004 р. у с. Романівка Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. від Кубрак Ніни Василівни, 1926 р. н.

⁶⁵ Запис автора 11 листопада 2006 р. у с. Поліське Коростенського р-ну Житомирської обл. від Жмаченко Катерини Тарасівни, 1936 р. н.

⁶⁶ Сусвет і прыродныя стыхіі ў міфалагічнай традыцыі беларусаў / Аўтары-ўкладальнікі: В. С. Новак, А. А. Кастрыца; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 81.

⁶⁷ Запис атора 29 липня 2003 р. у с. Нове Залісся Бородянського р-ну Київської обл. від Романченко Ольги Василівни, 1941 р. н. та Потапенко Надії Петрівни, 1922 р. н., переселенок з с. Залісся Чорнобильського р-ну

⁶⁸ Запис автора 1 липня 2003 р. у смт Чоповичі Малинського р-ну Житомирської обл. від Старченко Надії Володимирівни, 1935 р. н.

⁶⁹ Запис автора 26 серпня 2003 р. у с. Хочине Олевського р-ну Житомирської обл. від Шинкар Варвари Олександрівни, 1935 р. н.

⁷⁰ Жыццё і побыт беларусаў у прыкметах і павер'ях / Аўтары-ўкладныкі: В. С. Новак, А. А. Кастрыца, К. В. Паборцава; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 86.

⁷¹ Запис автора 1 серпня 2003 р. у с. Мироцьке Кисво-Святошинського р-ну Київської обл. від Тигарькової Єфросини, 1929 р. н., Давиденко Марії Гнатівни, 1938 р. н. та Гаращенко Анастасії Несторівни, 1937 р. н.

⁷² Сусвет і прыродныя стыхіі ў міфалагічнай традыцыі беларусаў / Аўтары-ўкладальнікі: В. С. Новак, А. А. Кастрыца; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 78.

⁷³ Запис автора 2 липня 2003 р. у с. Йосипівка Малинського р-ну Житомирської обл. від Марчук Єви Костянтинівни, 1926 р. н.

⁷⁴ Запис автора 8 жовтня 2004 р. у с. Колки Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Кутяш Серафими Федорівни, 1923 р. н.

⁷⁵ Запис автора 3 квітня 2004 р. у с. Старий Дорогинь Народицького р-ну Житомирської обл. від Лаворчук Надії Іванівни, 1920 р. н.

⁷⁶ Запис автора 9 жовтня 2004 р. у с. Немовичі Сарненського р-ну Рівненської обл. від Мельник Ганни Михайлівни, 1913 р. н.

⁷⁷ Традиційная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 6. Гомельскае Палессе і Паднепроўе. У 2 кн. Кн. 2 / А. М. Боганева [і інш.]. Мінск, 2013. С. 757.

⁷⁸ *Беньковский И.* Осина в верованиях и в понятии народа на Волыни // Киевская старина. 1898. № 7. С. 7–8.

⁷⁹ Запис автора 8 жовтня 2004 р. у с. Колки Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Кутяш Серафими Федорівни, 1923 р. н.

⁸⁰ *Толстые Н. И. и С. М.* Заметки по славянскому язычеству. 2. Вызывание дождя в Полесье // Славянский и балканский фольклор. Генезис, архаика, традиции. М.: Наука, 1978. С. 95–130.

⁸¹ Жыццё і побыт беларусаў у прыкметах і павер'ях / Аўтары-ўкладныкі: В. С. Новак, А. А. Кастрыца, К. В. Паборцава; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 130.

⁸² Запис автора 7 грудня 2002 р. у с. Мелені Коростенського р-ну Житомирської обл. від Васянович Ганни Андріївни, 1926 р. н.

⁸³ Традиційная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 6. Гомельскае Палессе і Паднепроўе. У 2 кн. Кн. 2 / А. М. Боганева [і інш.]. Мінск, 2013. С. 1193.

⁸⁴ Запис автора 1 липня 2003 р. у смт Чоповичі Малинського р-ну Житомирської обл. від Старченко Надії Володимирівни, 1935 р. н.

⁸⁵ *Бондаренко Г.* Обиденні та обітні рушники // Поетика і семантика українського рушника: образ, символ, знак (тези і різоме доповідей). К., 1997. С. 5.